

KIS PETRONELLA

Robotoló társadalmunk

Avagy átvehetik-e az emberek szerepét a gépek?

KIS PETRONELLA (1992) Cegléd

ÚJ CSALÁDMODELL A DIGITALIZÁCIÓ KORSZAKÁBAN

Noha a 21. században megtapasztalható és az emberek hétköznapjait alapjaiban átalakító technikai vívmányokról már számtalan értekezés született, még mindig vajmi kevés elképzelésünk és prognózisunk van arra vonatkozóan, hogy az évtizedek múlásával a már ebbe beleszülető generációk életére, személyiségére valójában milyen hatással lesz a digitális „forradalom”. Efféle jóslásokba bocsátkozni már csak azért sem egyszerű, mert az a technikai fejlődés, ami az 1990-es évek után elindult, mára olyan rohamos gyorsaságot öltött, hogy jóformán reagálni is alig tudunk rá: mire a kutatók behatóbb vizsgálatokba és elemzésekbe bonyolódhatnak, és kézzel fogható eredményre juthatnának egy-egy kérdéssel kapcsolatban, addigra az adott felvetés nemritkán idejét múlttá válik (bizonyos esetekben akár annyi idő alatt is, míg egy kiadásra szánt könyv kézírata eljut a nyomdáig). A digitális eszközök tehát mindig egy lépéssel előttünk járnak, s ennél fogva hatásaik feltérképezése valószínűleg sosem lehet teljes körű.

Nehéz, sőt szinte képtelenség minden egyes kapcsolati hálónkat számba venni az alapján, vajon milyen hatást gyakorolt rájuk az elmúlt évtizedekben a feltartóztathatatlan információáramlás és a megújuló kommunikációs lehetőségek tárháza. Annyi azonban bizonyos, hogy értékrendünk alapvető változásokon ment keresztül. Úgy vélem, Tari Annamária Z-generációs könyvének bevezető része viszonylag határozott éléslátással jelöli ki azokat a legfontosabb irányokat, amelyek vizsgálatára érdemes fókuszálnunk: „Az információs társadalom áthelyezi az intimitás eddig megszokott határait, új kapcsolati készségeket követel meg és alakít ki, sok szempontból fittyet hány az illemre, legalábbis arra, amit elődeink az időtlen érvényesség szilárd hitével belénk neveltek. Ma más az, ami »ciki«, ami »gáz«, ami »kúl« és »király«, mint akár, mondjuk, három-négy évvel ezelőtt vagy a mai szülők gyerekkorában. Az értékek, ideértve a társadalmiakat is, képlékenyek, változókonnyak, állandóságukban nem lehet bízni, támpontot a világban történő tájékozódásban sokkal kevésbé adnak, mint például 30 évvel ezelőtt. Mások lettek gyermekeink kortárs csoportjainak követelményei és normái, és ha ezeket nem mérjük föl, nem fogadjuk el, könnyűszerrel ékelődik szülő és gyerek közé akkora távolság, amelyet egyik fél sem tud optimálisan kezelni.”¹

Mindazonáltal fontos leszögezni, hogy az utóbbi években, évtizedben – főként az idősebb generációk által – tapasztalt változásoknak csupán egy, ám annál jelentősegteljesebb okozója a digitális fejlődés. Például annak, hogy nagyszüleink korában még a család jelentette a hagyományos, szilárd, életre szóló elköteleződésen alapuló normát és egyben azt az életcélt, ahová valakinek felnőtként el „kell” jutnia. C. Molnár Emma hívja fel a figyelmet arra, hogy az individualizáció alapjain nyugvó társadalomkép már a kapitalizmus előretörésekor kialakult: a közösségért való felelősségvállalást felváltották az egyéni érdekek. A pszichoterapeuta szerint tulajdonképpen innen eredeztethetők a polarizálódott női és férfiszerepek: az, hogy a nő immár elsődlegesen a gyermekével alkot egységet. A férfiak önértékelésében is fontos védelmező szerepe egyre inkább háttérbe szorul, és kevésbé is kéri rajtuk számon a kollektív gondolkodást – sokszor inkább mindenfélét eltérnek a nők annak érdekében, hogy fenntartsák a családyszerűség látszatát.²

Szintén többtényezős folyamat az, aminek ez köszönhető, de elsősorban természetesen a nők munkába állását említhetjük meg indokként. Míg néhány évtizeddel ezelőtt közfelháborodást váltott ki, ha egy nő a gyerekek nevelése és az otthon rendben tartása helyett az önmegvalósítást tűzte ki céljául, ma már élösködőnek bélyegzi meg a társadalom azt a nőt, aki megteheti, hogy kizárólag a családfenntartásnak szenteli az idejét – sőt, megbotránkozunk, ha valaki a régi időkől ismert női és férfi különálló szerepeket hangsúlyozza, s a női nem lenézésével vádoljuk meg. Egy nővel szemben ma már ugyanúgy elvárás, hogy önállóan el tudja látni a családot, és meg tudja teremteni a gye-

rekeknek az élethez szükséges feltételeket. (Érdekes lenne annak is egy külön vizsgálatot szentelni, hogy miként rendezi át a női–férfi párkapcsolatot, illetve hogyan ítéli meg a társadalom azt, ha a szebbik nem tagja történetesen többet keres.) Ráadásul napjainkban egyre gyakoribb, hogy nők olyan képzettséget szereznek és olyan munkaköröket látnak el, amelyeket régebben tipikusan a férfiak foglalkozásának tartottak, és nők csak elvétve jelentek meg ezeken a területeken. Ma már szinte ugyanannyi nőből lesz mérnök, műszaki menedzser, programozó, mint ahány férfiból, sőt, a vezetői szerepeket is egyre gyakrabban nők töltik be. A nemek közötti verseny tehát kiéleződött.

Mindenesetre a digitális kommunikációs csatornák megjelenése csak még inkább átrendezte ezeket a viszonyokat. Nagyszüleink korában még egyáltalán nem számított szokatlannak, hogy valaki pályakezdőként elkezd dolgozni valahol, ahonnan aztán negyven évvel később majd nyugdíjba megy. Az állandóság érzete mind a párkapcsolatokban, mind a munka területén az egyik legfontosabb szükséglet volt. Ma már ritkának számít (főként a húsz-harminc éves generáció körében), ha valaki öt-tíz évnél több időt tölt egy munkahelyen, hiszen az internet térhódítása egyre kiélezettebb versenyhelyzeteket indukál honfitársak, barátok, esetleg házastársak között is. Már szinte senki sem pótolhatatlan, és ezzel a munkáltatók és a foglalkoztatottak is tisztában vannak. Ha a versenyszférában közzétesznek egy álláshirdetést, néhány nap alatt akár több százan jelentkeznek rá, a munkaadó pedig kedvére válogathat közülük – ezért ha valaki szeretné megőrizni a pozícióját, előfordulhat, hogy olyan áldozatokat is meg kell hoznia érte, amik néhány évtizeddel ezelőtt még elképzelhetetlenek voltak: például hogy az anya helyett az apa marad otthon a gyerekekkel gyeden vagy gyesen. Ez persze megint együtt jár az elsődleges nemi szerepek felcserélődésével, C. Molnár Emma szerint pedig éppen ez a bizonyítási vágy vezet oda, hogy nő és férfi kapcsolata napjainkra szinte a harc színpadává vált.³ Míg a férfi otthon főz, mos, takarít, gyereket nevel, addig a nő éjt nappallá téve dolgozik, tárgyal, és minden lehetséges módon próbál pénzt előteremteni, de alig lehet részese a gyermek fejlődésének, akit kilenc hónapig hordozott, és akinek ő adott életet. Ez lehet, hogy megélhető szempontból vagy rövid távon jó megoldásnak tűnik, de egy idő elteltével szinte biztosan problémákat szül. Az ősidők óta belénk kódolt biológiai és nemi szükségleteket még a rohanó világ és a digitalizáció sem képes felülírni: előbb vagy utóbb a férfi nem fogja igazán férfinak érezni magát a párkapcsolatban (aki elsődleges szerepe szerint anyagi biztonságot és védelmet tud nyújtani a családjának), a nő pedig nem fogja tudni véglegesen elnyomni anyai ösztöneit és gondoskodási szándékát.

Az állandóság igényének helyébe a változatosság lépett a 21. századi ember magánéletében is. A múlt század elején egy eladósorban lévő lány egyik legfőbb értéke a házasság előtti ártatlansága volt. Ma egy fiatal lány valószínűleg bevallani is nehezen meri a barátjának, ha nem volt még együtt férfival – bizonyos közegekben egyenesen értékmérőnek számít az, hogy hány korábbi kapcsolata volt már egy tizen- vagy huszoneves lánynak, és ha az a nulla felé tendál, kortársai szemében könnyen nevetség tárgyává válhat. Számos olyan esetről hallottam már, amikor maguk a szülők is azt tanácsolják gyermeküknek: ne ragadjon le egyetlen partnernél túl hosszú ideig, tapasztalja meg azt is, hogy milyen érzés mással együtt lenni, hogy legyen összehasonlítási alapja. Ugyanígy sokan a házasságról (ami nagyanyáink idejében már tizennyolc évesen is abszolút elfogadott volt) is igyekeznek lebeszélni gyermekeiket, mondván, nem egy papír miatt lesznek szerelmesek egymásba, viszont megspórolják maguknak a válási procedúrát, ha arra kerülne sor.

A házasság intézménye ugyan nem jutott még a „ciki” kategóriába, mégis érzékelhető a fiatalok részéről egyfajta elhatárolódás az elkötelezettség érzésétől. A „nem egy papír fogja összetartani a kapcsolatunkat” féle mondatok mögött meglátásom szerint a társadalom által elfogadottá vált ürügy, kifogás lapul – nyilvánvalóan az eddigi évszázadok alatt sem egy papír miatt álltak az emberek oltár elé, és szomorú tény, hogy mára sokan nem látnak benne egyéb értéket. Holott az a papír még néhány évtizeddel ezelőtt is az összetartozás talán legfőbb jelképe volt: a döntés vállalásáé, hogy együtt építünk fel egy közös életet. Saját környezetemben azt tapasztalom, hogy ennek vágya a nők többségében ma is ugyanúgy él, s bizonyos fokig jogosan érzik úgy, több illeti őket egy barát-női vagy maximum élettársi státusnál, ha a mindennapi életben ugyanúgy együtt élnek, főznek, mosnak a férfira, mint a feleségek, esetleg még a gyerekeiket is nevelik.

Valóban látjuk olyan párok szétválását, akiknek a kapcsolata számunkra, kívülről nézve tökéletesen stabilnak és boldognak tűnt (többek között a közösségi oldalakra feltöltött fotók, gondtalanul tűnő látszatélet miatt), de halljuk az érintettektől, miféle veszélyeket rejtenek ezek a csatornák

(„a Facebookon ismerkedett meg azzal a nővel/férfival, akivel lelépett”), majd akaratlanul is elgondolkozunk azon, vajon a mi hátunk mögött nem ugyanez történik-e, amikor este elalvás előtt még a telefonját nyomkodja kedvesünk. Sokan ténylegesen a világhálóra menekülnek, ha problémák merültek fel a kapcsolatukban: hiszen csak néhány kattintás ráírni valaki másra, aki bizonyára örül majd a közeledésünknek, mi pedig megkapjuk tőle (még ha egyelőre csak ideiglenesen is) azt a figyelmet, törődést, amit otthon hiába várunk. Ezek az esetek olyan szintű gyanakvást képesek generálni az emberben, hogy folyton úgy érezzük, valami hasonló előbb-utóbb velünk is megtörténik, s ezért inkább nem helyezük nehezen felbontható alapokra a párkapcsolatunkat. Mélyen egyetértek Jacques Arènes pszichoanalitikussal abban, hogy a modern kommunikációs formák önmagukban nem képesek feldúlni semmilyen kapcsolatot – a látszólag belőle fakadó problémák szinte biztosan léteztek már használatuk előtt is. „Azt gondolhatjuk, hogy a virtuális világ teszi tönkre a kapcsolatokat, de ez nem feltétlenül van így. A kapcsolat talán már a virtualitás megjelenése előtt is romokban hevert. Egy olyan ember számára, akinek a kapcsolati élete sokrétű, a virtuális világ nem okoz problémát, sőt inkább gazdagítja.”⁴

Az internetes társkeresés (akár kapcsolatban, akár kapcsolat nélkül) azért is olyan népszerű, mert sokkal egyszerűbb visszalépési lehetőséget kínál arra az esetre, ha időközben meggondolnánk magunkat, és mégsem szeretnénk az illetővel jobban megismerkedni. Régen, ha az első találkozó után úgy éreztük, valamiért mégsem illünk össze, vagy nem éreztük jól magunkat, ezt általában megosztottuk a másikkal is, hogy le tudjuk zárni a – talán még ki sem alakult – kapcsolatot. Ma hasonló esetben egyszerűen eltűnhetünk az éterben, és ezzel jelezzük a másik félnek, hogy számunkra mégsem volt annyira szimpatikus. Valószínűleg még nem adtunk ki magunkról annyi információt, hogy megkereshessen minket, ezért számonkérhetetlenek vagyunk. Csakhogy az ilyen helyzetek kommunikációnélkülisége a „kikosarazottat” mindenféleképpen kétségek közt hagyja, ami egyrészt nem túl tisztességes megoldás, másrészt a későbbiekben sem fog tudni építkezni vagy tanulni a benyomásainkból, harmadrészt az illető úgy érezheti, még arra sem méltó, hogy közölgék, mi volt a probléma.

Egyre több azonban az olyan pár vagy család is manapság, amelynek valamelyik tagja hosszabb-rövidebb ideig távol él a többiektől. Ez lehet pusztán egy pár napos üzleti út a szülőknek, egy külföldi ösztöndíj vagy munkalehetőség a gyerekeknek, de az sem példa nélküli, hogy a pár egyik tagja több száz kilométerre vállal állást. Ebben az esetben, amíg a költözés vagy az együttélés lehetősége nem megoldott, az internetes kommunikációs formák számai nyilvánvalóan megkönnyítik a rendszeres kapcsolattartást. A személyes kontaktust persze sosem pótolhatják, de egy videobeszélgetés – az érintéseket leszámítva – már majdnem olyan, mintha egymással szemben ülve beszélgetnénk, és így könnyebben vészeli át a párok a külön töltött időt, mint évtizedekkel ezelőtt, amikor akár hetekig sem hallottak egymásról. Könnyen be is pillanthatunk kedvesünk új otthonába, láthatjuk, milyen a kilátás az ablakából, sőt, akár a szomszédjait is bemutatathatja nekünk. Hasonlóképpen, ha a szülő kényszerül elutazni otthonról egy időre, meggyőződhet róla, hogy a gyermeke biztonságban hazavárt időre, a lakás még egyben van a tegnap este rendezett buli után, a házi feladata elkészült, stb.

Ma még egészen extrém esetnek számít (de nem lenne annyira meglepő, ha néhány évtizeden belül a világ többi részén is elterjedne) az a végtelenül idegennek mutatkozó, közönyös, kizárólag a digitális eszközök bűvöletében élő embertípus, amelynek első egyedei Japánban már megjelentek. „Az otaku szubkultúra tagjai a manga és az anime megszállott rajongói, akik idejük, energiáik és pénzük nagy részét az elektronikus piac termékeire, a manga és az anime világának figuráira és úgynevezett »cuki« tárgyak, mint csilingelő mütyürök, ketyerék, bizgentyűk és fétistárgyak beszerzésére és gyűjtésére költik. [...] Az eredetileg elektronikai üzleteiről híres negyedekben az otaku szubkultúra igényeinek kiszolgálására villámgyorsan kiépült egy sajátos szolgáltatóipar: az otakuk ízlésvilágához illeszkedő sajátos kávéházak (meedo kafe), ahol a betérő vendégeket habos főkötökbe és fehér fodros kötényekbe öltözött »szobalányok« fogadják, és egy »háziúrnak« dukáló reverenciával szolgálják ki. Mindeközben a magába forduló otaku szenttelen arckifejezéssel, sokszor némán tűri a feléje irányuló kényeztetést. A mindennapi élettől és a való világtól elszakadva, ebben a virtuális fantáziavilágban élik életüket: értékrendjük és kommunikációjuk elszakad a valóságtól. A női nem iránti érdeklődésüket sokszor fotószeánszokon élik ki: borsos belépti díj ellenében napi négy-öt szeánszon keresztül kedvükre kattoztathatják legújabb digitális fényképezőgépeiket hiányos öltözetű vagy éppen »fantáziakosztümökben« pózoló leányok előtt. Az élő emberi kapcsolatok

ápolása helyett ebbe a virtuális világba temetkeznek. Ez a magába forduló és a fantáziák világába menekülő életforma – a legfrissebben felkapott kifejezéssel »fűevő férfi« (sooshokukei danshi), azaz lagymatag férfi – már-már járványszerű méreteket ölt, és kezdi a gazdaságot is átalakítani. Ezek a fiatal férfiak nemcsak a társadalmi valóságtól, a munka világtól, hanem többnyire a családjuktól is elszakadnak. Pontosabban emberi kommunikáció híján családalapításra és családteremtésre már eleve nem is gondolnak.⁵ A felvázolt életforma az emberi élet egészére tekintve beláthatatlan horderejű következményeket szülhet, s ennek csak egyik – ha nem a legsúlyosabb – eredménye lehet az, hogy társas kapcsolataink szó szerint felbomlanak, a földlakók száma pedig megfoghatkozlik: a családok és vele együtt az utódok száma drasztikusan lecsökken.

Elsőre kissé túlzónak tűnhet ez az elképzelés, ám személyes tapasztalatom talán bizonyíthatja megalapozottságát. Néhány hónappal ezelőtt édesanyám harmincéves osztálytalálkozójáról tért haza, és döbbenetesen osztotta meg velem, hogy nyolc régi tanárából (akik közül jó páran már átlépték a hetvenéves kor küszöbét) mindössze kettőnek van unokája. A tény döbbenetes, figyelembe véve azt, hogy saját nagyszüleink korában (ami nem volt annyira régen) még igen ritkának számított, ha valaki harmincéves kora előtt nem szült, de sokan már huszonevesen háromgyermekes anyák voltak. Annak ellenére, hogy akkor még a családalapítás, az elhelyezkedés és a megélhetés feltételei egészen mások voltak, riasztó belegondolni abba, hogy a japán férfiakhoz hasonló gondolkodású egének száma minden bizonnyal évről évre csak nőni fog.

A VIRTUÁLIS VILÁG HATÁSA A SZÜLŐ–GYERMEK KAPCSOLATRA

Lassan természetes jelenség, hogy a közösségi oldalakra ismerőseink alig egyéves gyermekükről töltenek fel képeket, amint a csemete anya vagy apa okostelefonját, tabletjét nyomkodja és játszik, avagy mesét néz a képernyőn, így a korábbi mintáktól jelentősen eltérő szocializáció folyamata már akár azelőtt elkezdődik, hogy a gyerek beszélni kezdene. A szülő sokszor valóban büszke arra, hogy lurkója szinte minden különösebb nehézség nélkül, írás- és olvasástudás nélkül képes kezelni a különféle kütyüket – sőt, örül annak, hogy a gyerek lefoglalja magát, és neki addig is lehet néhány szabad perce. De vajon tényleg pozitív hatást gyakorol az ilyesmi hosszú távon a szülő–gyermek kapcsolatra? A legtöbb szülő valószínűleg azonnal rávágna a nemleges választ, mégis amikor a szituáció úgy hozza, hogy megkönnyíti dolgukat a technika, előszeretettel használják ki előnyeiket „csak pár percre”. Esetenként előfordul, hogy úgy tűnik, tényleg nincs más megoldás, ha éppen nincs, aki foglalkozzon a gyerekekkel, amíg az anya otthon főz, mos, takarít. A probléma ott kezdődik, hogy sokan akkor is ezzel a módszerrel élnek, mikor már nincs rá különösebb ok, pedig az eddigi pszichológiai kutatások egyértelműen kimutatták, hogy a szülő és a gyermek közötti későbbi kötődést nagyban befolyásolja az első néhány év (még akkor is, ha a gyermek annyira kicsi, hogy később nem is emlékszik rá).

Ismerőseim beszámoltak például arról, hogy éppen gyeden lévő magántanárunk nem tudja kire bízni egy-két éves gyermekét, míg ő az otthoni tanítással próbálna egy kis pluszjövedelemhez jutni. Ebből adódóan a szoba egyik sarkában leülteti kislányát/kisfiát a YouTube elé arra a pár órára, ő pedig a tanítványával foglalkozik a szoba másik szegletében (az egy külön kérdés, hogy ez mennyiben befolyásolja a minőségi tanulással töltött időt). Olyat is láttam már, hogy a szülő egyéb felügyelet hiányában kénytelen saját munkahelyére bevinni gyermekét, ahol aztán annak érdekében, hogy ő zavartalanul végezhesse a dolgát, keres neki a neten egy minél hosszabb mesét. Bár a szülő problémája ideiglenesen megoldódik, számos egyéb tényező felmerülhet ezzel kapcsolatban, és kérdéses, hogy ezek hosszú távon mennyire hatnak ki a közöttük lévő intimitásra. Ugyanis a gyermek, ha tudatosan nem is érzékeli, és pláne nem nyilvánítja ki, jogosan érzi és szokik hozzá ahhoz, hogy nincs kontrollálva, és nem is igazán fontos, mit csinál a világhálón, a lényeg az, hogy csendben legyen. A nap végeztével bár anya megdicséri, amiért nem hangoskodott és rendetlenkedett, nem hozta őt kellemetlen helyzetbe a kollégái előtt, a hagyományos esti mesét azonban az internet biztosan nem képes pótolni – ami néhány évvel ezelőtt még a szülő és a gyermek közötti kontaktust elmélyítő egyik legfontosabb rituálé volt mind testi, mind intellektuális értelemben. Hiszen a szülő ezalatt legtöbbször odaült/feküdt gyermeke mellé, közösen választották ki azt a történetet, amit a kicsi hallani szeretne, majd miközben édesanyja vagy édesapja mesélt, a gyerek rákérdezhetett arra,

amit nem értett, amire kíváncsi volt – bármilyen benyomása támadt a hallottakkal kapcsolatban, arra visszajelzést kaphatott a szülőktől. A testi közelségen túl ez marad el leginkább ma, amikor egy animációt lát a képernyőn, holott biztosan vannak észrevételei.

A digitális eszközök megjelenése előtt az is jóval ritkábban fordult elő, hogy a szülők a munkaidő letelte után otthon kénytelenek folytatni vagy befejezni munkájukat. Az internet állandó készenlétre sarkallja a cégeket és a munkavállalókat, hiszen a vezetőtől vagy a partnerektől bármikor jöhet egy fontos e-mail, amelyre reagálni kell – emiatt pedig a szülők még akkor sem szentelhetik idejüket teljes mértékben a családjuknak, amikor hazaérnek. Tari Annamária az elsődleges gyermekkori élmények ritkulása (közös játék, fára mászás a szabadban) kapcsán hivatkozik Sue Palmerre, *A mérgező gyermekkor* című kötet sokat vitatott szerzőjére, aki a modern kor vívmányai miatt elég sötéten látja a jövőt. Véleménye szerint a rohanó világban kamaszkorban már nemcsak a szülők és gyerekek közötti elégtelen mennyiségű beszélgetés miatt van okunk aggódni, de az egészségtelen étrend, a kutyuk előtt töltött idő miatt háttérbe szorult testmozgás és alvás hiánya miatt is – nem beszélve a szülők (esetenként fóbíássá váló) félelmeiről a gyermeküket megrontó idegenek miatt.⁶

Azonban itt sem minden írható kizárólag az internet számlájára: az sem könnyíti meg a családok dolgát, hogy a köznevelési törvények szerint Magyarország általános iskoláiban kötelező lett a délutáni foglalkozásokon is bent maradni, középiskolában pedig az emelt óraszámok miatt nem igazán van esélyük a tanulóknak délután négy-öt óránál hamarabb hazaérni (s ebben még nincsenek benne az egyéb programok, külön nyelvórák, zeneórák, esetleges sportfoglalkozások, ahogy a másnapra való felkészülés sem). Az egyre csak növekvő elvárások a diákokkal szemben és a megfélemlési kényszer általában csak tovább szítja a feszültséget szülők és gyerekek között, hiszen mindeki kimerültté és frusztrálttá válik.

Magyarország gazdasági helyzetének köszönhetően a fiatalok boldogulási esélyei sem kedveznek a családösszetartásnak. Az esetek többségében két lehetőségük van az érettségi/diploma megszerzése után. Az egyik, hogy külföldön vállalnak állást, hiszen ott jó eséllyel a többszörösét megkeresik annak a pénznek, amit itthon kaphatnának (bár az elvándorlás elképesztő méretei korántsem csak Magyarországot sújtják, tehát a probléma globálisnak tekinthető). Az évente néhány alkalommal történő hazalátogatás hatásait a szülővel való kapcsolatra talán nem is érdemes taglalni. Különösen felforgatja a családi viszonyokat, ha a „gyermek” időközben külföldön alapít saját családot: a szülők és a nagyszülők alig fogják ismerni az unokáikat és a menyüket/vejükét, különösen, ha nem is beszélnek az ő nyelvükön. A távolságból és a nyelvi nehézségekből fakadóan szélsőséges esetben a két generáció közötti kommunikáció minimálisra is csökkenhet, ekkor pedig a nagyszülők nem fognak tudni részt venni az unokák életében: a gyerekeknek nem lesz, aki meséljen a család múltjáról és hagyományairól – a dédszülőket már nem is említve, akik szintén részét képezték a családnak még néhány évtizede.

A hagyományos családmóddal felbomlását fenyegeti idővel a másik lehetőség is: az, hogy a fiatalok tanulmányaik befejezése után munkába állnak ugyan (rosszabb esetben ez is csak hónapok, évek alatt sikerül), de otthon laknak akár harminc-harmincöt éves korukig. Önállósodásuk ezzel sokszorososan kitolódik, ahogyan anyagi, érzelmi és mentális függetlenedésük és családalapításuk is. Sok nő harmincéves kora előtt ma már nem is gondol a gyermekvállalásra – főként, ha anyagi helyzete folytán lehetősége sincs rá –, ezért olyan kutatási eredmények is ismeretesek, hogy néhány évtizeden belül a nagyszülők szinte teljesen kiszorulhatnak az unokák életéből. Hiszen ha, tegyük fel, valaki harmincöt évesen szül, majd a saját lánya is ennyi idősen ad életet első gyermekének, hetvenéves lesz az illető, mire kezében tarthatja unokáját. A nagypapák helyzete még ennél is rosszabb lehet: ha a férfiak csak öt évvel idősebbek harmincöt évesen szülő párjuknál, akkor is negyvenévesen lesznek apák, tehát a nagypapává válás ideje megközelítőleg a nyolcvanéves kor lesz. Ekkor pedig már egyre kevésbé tűnik valószínűnek, hogy a nagyszülők egészségi állapota megengedi az olyan megszokott közös programokat, mint a kirándulás, biciklizés, focizás, óvodába és iskolába kísérés stb.

Azok a különleges alkalmak, amelyek jórészt valóban megőrizték eredeti funkciójukat, az ünnepekhez köthetők: a húsvéthoz, mindenszentekhez és főként a karácsonyhoz. Ilyenkor többnyire mindenki ugyanúgy a családjával tölti azt a néhány napot, mint nagyanyáink idejében. Úgy veszem észre, az ünnepek jó (és majdhogynem kizárólagos) alkalmat kínálnak arra, hogy felelevenítsük ha-

gyományainkat, és beszéljessen róla több generáció, amikor összegyűlnek az asztalnál. A karácsony különösen szent ebből a szempontból, viszont a körülötte tapasztalható, szinte évről évre nagyobb sürgés-forgás és zűrzavar az ajándékvásárlással és a karácsonyi menüvel éppen abból fakad, hogy megritkultak az ilyen kivételes alkalmak, s ettől mindenki érzi magán azt a nyomást, hogy az ünnepnek tökéletesen kell sikerülne, mindenkinek a legjobb – és leggazdagabb – formáját kell mutatnia a sosem látott rokonok előtt. Az emberek dolgát viszont ekkor sem igazán könnyíti meg a kormány annak érdekében, hogy valóban mindenki készülhessen az ünnepre, és a családjával lehessen minél többet. Tavaly újra felvetődött annak a gondolata, hogy a boltok december 24-i nyitva tartásának tulajdonképpen „csak” az aznapi óriási bevétel az oka. Eközben a dolgozók már évek óta kifogásolják, hogy nekik jóformán semmi idejük nem jut a szentestéhez szükséges készülődésre. Mivel a boltok délután négy-öt óra környékén zárnak, az esti vacsora elkészítésére szinte semmi esélyük – az ünnepre hangolódásra meg pláne, így minimum csökkentett időtartamú nyitva tartásra lenne szükségük. A kormány ennek ellenére mégsem rendelt el ilyesmit, pedig megerősíthette volna ezzel a családok számára, hogy az ünnep valóban szent, és nem elsősorban a költségekről kell(ene), hogy szóljon.

A DIGITALIZÁCIÓ HATÁSA AZ EGYÉB KAPCSOLATOKRA ÉS A SZEMÉLYISÉGRE

Annak ellenére, hogy látjuk, emberi kapcsolataink mennyire meg tudnak változni a digitalizáció és az információs társadalom hatására, nem szabad elfeledkeznünk arról, miben rejlik „varázsa”, mik azok a tényezők, amelyekkel ennyire képes hatni. Demetrovics Zsolt és Koronczi Beatrix pszichológusok megerősítik azt az állítást, hogy az internet szerepe nemcsak a szociális támogatásban lehet alapvető fontosságú, hanem a depresszió, a magány enyhítésében is – egyáltalán a kapcsolat-teremtésben, ami a mai elszigetelt, individualizálódott társadalmunkban igen fontos funkció. Azonban épp ennyire magában rejt az izoláció veszélyét is. A szerzők megfogalmazták az internet paradoxonjának tételét: bár az emberek az internetet elsősorban, funkciója szerint kommunikációra használják, a fokozott használat inkább a szociális bevonódottság és a pszichológiai jóllét csökkenésével jár együtt.⁷

Mivel a kamaszok szemében mára az elsődleges értékmérők között szerepel egymás telefonjának a márkája, típusa és ára, a szülők bizonyos fokig rá is vannak kényszerítve arra, hogy megvegyék ezeket, hiszen tudják, gyermekük könnyen kiközösítés vagy csúfolás áldozatává válhat, ha nem teszik. Így a kortársakkal történő érintkezések is igen felszínessé válhatnak. Sajnos nagyon sok közösségben (pláne ha sok a jómódú családból származó gyerek) emberszámba sem veszik azokat, akiknek nincsenek méregdrága okostelefonjaik, márkás ruháik. Reális a veszélye annak, hogy az ilyen kiközösített tinédzserek váljanak idővel azokká a japán férfiakká, akikről már volt szó korábban. Japánban ugyanis égető társadalmi probléma a serdülőkortól jelentkező hikikomori („bezárkózó”) jelenség, amely hivatalosan közel egymillió, a valóságban viszont két-három millió kamaszt is érint. „A fiatal ezekben az esetekben évekig, de akár évtizedekig nem hajlandó sem kommunikálni, sem érintkezni családi környezetével és a külvilággal. Rendszerint a ház egy félreeső szobájába bezárkózva tengeti napjait: ételért-italért csak éjjelente lopózik ki a konyhába. A család, a barátok, esetleg az iskolatársak és a pszichológusok közeledési kísérleteire olyan vehemens arroganciával és erőszakos visszautasítással reagál, hogy jobbnak látják magára hagyni. A hikikomori-társadalom többmillió tábor a valós világtól teljesen elszakadva él – és az a köldökszinór, amely életben tartja őket, az internet. Ez az egyetlen fórum, ahol hasonló gondolkodású és érzésű társakra lelnek, ahol rejtett gondolataikat megosztják a világból hasonló módon tüntetőleg kivonult, pszichésen sérült egyénekkel.”⁸

Ezek a fiatalok valószínűleg épp azért tudnak kizárólag virtuális kapcsolatokat kialakítani, mert a való életben zárkóztak, nehezen barátkoznak, esetleg már valóban kiközösítette őket saját közösségük. Nem ritka az a jelenség sem, amelyet talán valamiféle kiégettség-szindrómaként tarthatunk számon: a hatalmas mennyiségű, özönlő információáradat, a megfelelési kényszer és a számtalan felszínes kapcsolat következtében nagyon sokan érzik úgy huszonéves korukra, mintha már kiégett középkorúak lennének. Az ilyen környezetben könnyen „elhasználódik” az ember, és úgy

érzi, az elvárt teljesítmény hajszolása közben végleg kimerült, nem talál új célokat az életében, egyre kevésbé keres már bármiféle kapcsolatot másokkal. Közömbössé válnak a világ iránt, és szélsőséges esetekben rendszeres alkohol- vagy drogfogyasztásba is menekülhetnek. Ebben hatalmas szerepet játszik az, amit Tari Annamária is hangsúlyoz: időkezelésünk végérvényesen megváltozott. Napjainkban hogya várunk egy fontos e-mailre, valószínűleg fel sem állunk addig a számítógép előtt: megnézzük a híreket, chatelünk néhány ismerősünkkel – tehát nem használjuk ki azt az időt, ami felszabadult. Régebben ha valaki elküldött egy levelet, tudta, hogy arra jó eséllyel csak napok múlva érkezik válasz, addig is végezte megszokott dolgait.⁹ Ma egyszerűen nincs „üresjárat” az életünkben, hiszen sokszor addig a két percig is, amíg a buszra várunk, gyorsan legördítjük a hírfolyamot, elolvassuk az üzeneteinket, visszaírunk a Messengeren. Az ember pedig bármennyire is úgy érzi, képes ezt megszokni, hosszú távon – akár betegségek formájában is – kiütközik a mérhetetlen mennyiségű adatfeldolgozás képtelensége. Így hát nem csoda, hogy egyre többen küzdenek már fiatalon mentális problémákkal.

Részben tehát azért az egymás iránt mutatott közönyért is a virtuális világ okolható, amelyről olyan sokat hallunk: hogy minden további nélkül elmegyünk az utcán valaki mellett, akiről azt hisszük, ittas, közben pedig valójában rosszul van; hogy inkább nem nézünk oda, és igyekszünk távol maradni az olyan esetektől, mikor valakit bántalmaznak vagy kirabolnak mellettünk a villamoson. Nem érezzük úgy, hogy a mi feladatunk volna megoldani az ő problémájukat – mikor nekünk is van épp elég –, ezért inkább hátrítunk (majd valaki más segít rajtuk), vagy netán rögtön magunkra vonatkoztatjuk az esetet (ők sem foglalkoznának velem fordított esetben).

Tari Annamária említést tesz a játékfüggőségről is, amelynek során a virtuális színtéren „gyilkolnod kell, vagy meggyilkolnak”. A számítógép nem ad lehetőséget a felhasználónak megismerni az ellenséget – de hogyan is adhatna, ha a grafika csak nyomokban tartalmaz emberi vonásokat, tehát lényegében az áldozatunk emberi tulajdonságok nélkül működik? A virtuális világ sosem mutatja fel az érme másik oldalát, és a pszichológus szerint a legsötétebb jóslatok, amelyekről olvashatunk, arról szólnak, hogy eközben a folytonosan lőni vágyó függők empátia nélküli emberekké alakulnak.¹⁰ Ez a jóslat ma már nem is áll olyan távol tőlünk: olvashatunk cikkeket arról, hogy éppen ehhez hasonló módszerekkel képezik ki azokat a terroristákat, akik az elmúlt években számos, ártatlan embereket megcélzó merényletet követtek el hidegvérrel. Ez különösen igaz azokból a kultúrákból származó emberekre, akik maguk is háborúban nőttek fel, és mint láthattuk, a lázadó kamaszok idősza az az életkor, amikor nemcsak jóval befolyásolhatóbbá válnak az emberek, de egyszersmind el is szakadnak a külvilágtól és bezárkóznak: ez tipikusan annak az esete, amikor szélsőséges csoportok és ideológiák felé sodorhatja a kamaszokat a világháló (amely csoportok pont az ilyen csalódott és elszigetelődött egyéneket keresik). Úgy érzik, megértésre és befogadásra leltek az új „családjukban”, a magány, a kitaláltság érzése, illetve az emberekké szembeni keserűség pedig összefogásra és bosszúállásra sarkallja őket. De ha pusztán hétköznapi eseteket veszünk figyelembe, akkor is egyre gyakrabban halljuk a hírekben, hogy fiatalok, miután meggyilkolják ismerősüket, úgy folytatják életüket, mintha csak egy megszokott, hétköznapi tevékenységet végeztek volna el: megreggeliznek, elindulnak szórakozni, vagy lefekszenek aludni. Ez arról árulkodik, hogy valójában fel sem fogják, mit tettek, mintha még mindig a virtuális világban élnének, ahol bár mikor újrakezdehető a játék, és nincsenek következményei a tetteiknek. Néhányan csak napokkal vagy hetekkel később szembesülnek azzal, amit csináltak, mikor rádöbbennek, hogy áldozatuk tényleg nem kel fel többé – ahogyan néhányan az állatokat is ugyanilyen kegyetlenséggel és közönnyel kínozzák meg.

Nem nehéz belátni azt sem, hogy az online felületek szinte bátorítanak a gátlástalanságra és a másokkal szembeni tiszteletlenségre. Az, hogy anonimek, tehát jóformán láthatatlanok vagyunk, úgy érezzük, feljogosít arra, hogy például olyan emberekkel közöljük meglátásainkat, akikkel élőben nem mernénk ezt tenni. Egy anonim fórumon a középiskolások nagy része biztosan nem félne megosztani az ellentétes véleményét egy olyan valakivel, aki tanárnak vallja magát – sokszor olyan stílusban, amelyet a való életben nem merne megengedni magának, ezzel pedig némileg felbomlik a köztük lévő hierarchia is, hiszen az interneten senki sincs magasabb vagy alacsonyabb pozícióban. Hasonló hatást képes generálni az is, ha a diákok ráakadnak a tanárakra valamelyik közösségi oldalon. Ott ugyanis betekintést nyerhetnek az illető életébe, láthatják azt, hogy tulajdonképpen ő is

csak egy ugyanolyan hétköznapi ember, mint bárki más, ez pedig amellet, hogy egyrészt közelebb hozhatja egymáshoz a tanárt és diákot, másrészt le is rombolhatja a diák szemében az adott tanár presztízsét.

Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy az újfajta kommunikációs csatornák szerencsére nem csak ilyen hatást gyakorolhatnak az emberi kapcsolatokra. Az ún. veszteségkommunikáció kapcsán azt vizsgálják, hogy milyen következményei lehetnek annak, ha valaki közzéteszi a közösségi oldalon (vagy más internetes felületen) valamilyen veszteségélményét: például párkapcsolat vagy házasság felbomlását, állat vagy személy halála miatti fájdalmát, munkahely- vagy lakhelyelhagyás traumáját, betegségdokumentációt. Az eddigi felmérések szerint ilyenekkel mindenki találkozik a saját üzenőfalán (sokan évekkorábbi eseményekre is emlékeztek), s az emberek többségéből kisebb-nagyobb mértékű együttérzést is kiváltottak hasonló események. Zelena András több szempontból vizsgálta a YouTube-on és más videomegosztó portálokon közzétett emlékezővideók gyászfolyamatba illeszthetőségét: azt, hogy az így hozzáférhetővé tett közösségi gyász segíti-e az individuális veszteségtapasztalatot. A kutatási eredmények egyik legszemléletesebb momentumának tekinthetők a virtuális sírkertek. Itt az oldalra látogatóknak lehetőségük van létrehozni egy sírhantot, fotót és rövid nekrológot közzétenni az elhunytáról, aztán pedig virtuálisan gyertyát gyújtani. A cikk szerzője úgy találta, hogy az itteni fórumoldalakon megjelenik a társas támogatás vágya, és gyakran az azonos rokonsági fokú hozzátartozót gyászolók között közösség teremődik. A gyászolók üzeneteket váltanak, megosztják egymással gondolataikat és részt vesznek a másik fájdalmában. A visszacsatolások révén tehát az egyéni veszteség közösségivé duzzad, a hiányérzésben való osztozkodás pedig segíti a gyászfolyamat következő szintre lépését – ahogy már önmagában az is, hogy megoszthatjuk fájdalmunkat és gondolatainkat a hozzánk hasonló veszteséget átélt emberekkel. Ezt többen az interneten megnyilvánuló intimitásnak nevezik.¹¹

A neten kialakult, illetve fenntartott barátságok mindenesetre nem ugyanazok a kapcsolatok, mint amelyeket évszázadok óta annak nevezünk. Régen, ha nyaralni voltunk, mindenkinek választottunk egy személyre szóló képeslapot, és ráírtuk a kimondottan neki szánt üzenetet. Ma, ha megérkezünk valahová, általában egy körüzenetet küldünk a barátainknak, hogy tudják, minden rendben: mindenkinek ugyanazt, így elkerülhetetlen, hogy némiképp sematizálódjanak ezek a kapcsolatok. Miközben chatelünk, a legtöbb esetben egyszerre több emberrel is beszélgetünk: egyikükkel a hétvégi buliról, a másik épp a párkapcsolati problémáit osztja meg velünk, a harmadik a beilleszkedési nehézségeit taglalja az új munkahelyén. Mivel a reakcióink gyorsak, figyelmünk mindenképpen megosztódik közöttük, s ezáltal kevésbé tudjuk átérezni mondandójuk súlyát. Ha mindennap csak három-négy ilyen beszélgetést bonyolítunk le, egy-két hét múlva már garantáltan alig fogunk emlékezni arra, kivel miről is beszélünk pontosan.

Sokszor csak gyorsan, kutyafuttában reagálunk valamire, amíg épp meg nem érkezik a buszunk, emiatt pedig kapkodva írunk, félmondatokat használunk, sokkal kevésbé fejtjük ki valódi gondolatainkat és érzéseinket, ez pedig félreértésekhez is vezethet – csakúgy, mint az annyit emlegetett emotikonok használata. Ezek tulajdonképpen szintén sematizáló, egyszerűsítő ikonok és arckifejezések, amelyek csak az esetek egy részében képesek a valódi érzelmeinket tükrözni, és nagyon sokféleképpen interpretálhatók. Ha írunk egy mosolygó fejet valakinek, az szövegkörnyezettől függően ugyanúgy jelentheti azt, hogy örülünk valaminek, hogy jókedvünk van, hogy viccesnek találunk valamit, hogy büszkék vagyunk valamire, de azt is, hogy csak pusztán kedvesnek/illemtudónak akarunk tűnni, vagy akár ha önmagában áll a hangulatjel, azt is jelezheti, hogy nem tudunk mást reagálni. Valójában tudat alatt érzékeljük is az emotikonok leegyszerűsítő sémáját, hiszen ha megfigyeljük, igazán komoly dolgoknál nem nagyon használjuk őket, mert úgy érezzük, érzelmeink mélységét nem képesek kifejezni. Ráadásul egyre több az olyan beszélgetés, amelyek kiüresedettek és nincs konkrét funkciójuk: gyakran csak unalomból vagy megszokásból írunk épp valakinek, amíg utazunk, s osztjuk meg vele, hogy az imént épp kijöttünk a Burger Kingből, és átszálltunk a 2-es metróra, öt perc múlva pedig abba is beavatjuk, hogy már a végállomáson vagyunk, vagy hogy éppen milyen plakátot láttunk az aluljáróban.

Mindannyian tapasztaljuk: annak ellenére, hogy valaki napi több száz üzenetet elküld és ugyanennyit posztol a közösségi oldalán, még az illető egy valós találkozáskor lehet, hogy megszólalni is alig fog. Emiatt nehezebb kiismernünk egymást, hiszen sosem tudhatjuk, valójában melyik énje az

igazi. Akik pedig félnek a társas érintkezéstől vagy szégyenlősek, azokat az internet nem ösztönzi arra, hogy kilépjenek a komfortzónájukból, és megpróbálják feloldani a gátlásaikat, inkább hozzászoktatja őket ahhoz, hogy szinte csak írásban kommunikáljanak – ezért a való életben nagyon nehezen tudnak majd kapcsolatokat kialakítani.

Mindazonáltal számos olyan ismerősömet megemlíthetném, akik érzékelik, hogy nem jó irányba tartanak a virtuális világban fenntartott kapcsolatokkal, és ezért hosszabb-rövidebb időre elhatározzák, hogy leredukálják a világhálónak szentelt óráik számát. Sokan azt mondják, bárcsak ne lenne Facebook, mert érzik felszínes kapcsolataik számának növekedését (elsősorban például akkor, amikor boldog születésnapot kívánnak olyanok is, akikkel maximum köszönő viszonyban vannak), viszont érzik magukon azt a nyomást, hogy csak akkor válhatnak elismert tagjaivá egy közösségnek, ha regisztrálva vannak az adott oldalon. Egy ismerősöm említette nemrégiben, hogy mikor elromlott az okostelefonja, és néhány napra egy régi, internettel nem rendelkező telefont kellett magához vennie, megfigyelte, mennyivel több értékes ideje marad úgy, hogy nem böngészi unos-untalan a hírfolyamot, ezért inkább úgy döntött, telefonja megjavítása után is a régit tartja majd magánál.

ELŐREJELZÉSEK A JÖVŐRE NÉZVE

A tárgyalt esetekből számomra az vált világossá, hogy bár a kirajzolódó jövőképünk nem túl biztató, csak mi, emberek tehetünk az ellen, hogy valóra váljanak például az olyan jóslatok, mint hogy 2050-re robotokkal fogunk együtt élni és rájuk fogunk társunkként tekinteni. A számítógépek önmagukban nem távolíthatnak el egymástól embereket, és nem is hozhatnak közelebb egymáshoz: kapcsolataink érdekében a 21. században talán mindennél fontosabb a megfelelő, kielégítő személyes kommunikáció és a bizalom szerepe, illetve hogy toleránsak és kompromisszumkézsékes legyünk egymással szemben. Azok a szülők, akik saját gyermekkorukban nem tapasztalták meg a virtuális világ előnyeit és hátrányait, most még igyekeznek visszafogni gyermekeiket a túlzott használattól – hiszen ők még emlékszenek azokra az időkre, amikor nem létezett ilyesmi –, ám idővel egyre kevesebben lesznek azok, akik még nem születtek bele a digitalizációba. Számukra pedig, bármilyen elkésztető is, ez lesz a természetes, és nem tudják majd elképzelni, hogyan lehet internet nélkül élni, így a felsorolt esetek alapján is láthatjuk azt, hogyan tűnhet el a süllyesztőben régi értékrendszerünk. Az ember alapvető biológiai és érzelmi szükségleteit mindenesetre sosem tudják teljesen elnyomni a technikai eszközök, ezért kapcsolatok – valamilyen formában – mindig létezni fognak.

JEGYZETEK

¹ TARI Annamária, *Z generáció: klinikai pszichológiai jelenségek és társadalom-lélektani szempontok az információs korban*, Tericum, Budapest, 2011, 2.

² Dr. C. MOLNÁR Emma, HIDASI Judit, *Anyátlan nemzedék: Az aktív-analitikus pszichoterápia tankönyve*, L'Harmattan, Budapest, 2015, 23–24.

³ *Uo.*, 26.

⁴ [Sz. n.], *Az internet mint intimitáskeresés: Beszélgetés Jacques Arènes pszichoanalitikussal, a Lille-i Katolikus Egyetem tanárával*, Embertárs, 2016/1, 52.

⁵ HIDASI Judit, VARGA Szabolcs, *Japán identitáskeresési kísérletei és a digitális kommunikáció*, Médiakutató, 2014/1, 18–19.

⁶ TARI, *i. m.*, 12.

⁷ DEMETROVICS Zsolt, KORONCZAI Beatrix, *Az internetfüggőség néhány pszichológiai vonatkozása = Az internet a kockázatok és mellékhatások tekintetében*, szerk. TALYIGÁS Judit, Scolar, Budapest, 2010, 128–130.

⁸ HIDASI, VARGA, *i. m.*, 19.

⁹ TARI, *i. m.*, 54–55.

¹⁰ *Uo.*, 107.

¹¹ ZELENA András, *Veszteségkommunikáció az újmédia színterein*, Médiakutató, 2017/1–2, 139–147.